

Καρπαθιακή Ηχώ

Έτος 40ο, Φύλλο 422, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2004
Τριμηνιαία Έκδοση του Συλλόγου Απανταχού Καρπαθίων (ΚΩΔ. 2902)

Κολοκοτρώνη 80, 185 35 Πειραιάς, Greece

ΦΘΙΝΟΠΩΡΟ 2004

1944-2004: 60 Χρόνια Ελευθερίας

60 Χρόνια από την απελευθέρωση της Καρπάθου: Το τέρμα ενός μακρινού δρόμου.

*Μου γράφεις για την Κάρπαθο να μη τη λησμονήσω,
πάντοτε να τη σκέπτομαι και πίσω να γυρίσω.*

*Αδύνατον δε λησμονώ την όμορφη πατρίδα,
θερμαίνεται τα στήθη μου κάποια κρυφή ελπίδα.*

*Πως μία ημέρα θα ιδώ τη Μάνα μας Ελλάδα,
ν' απλώνει την αγκάλη της στη πονεμένη σκλαβα.*

*Πως είναι δυνατόν ποτέ η πλεύτερη ψυχή μας
ν' ανέχεται μαρτύρια, στη σκλαβωμένη γή μας.*

*Όσον για με, βαρυσάλγη κάθε στιγμή και ώρα,
να βλέπω αντίκρυ σε σκλαβιά, αγαπημένη χώρα.*

*Στα πέρατα της ξένης γής είναι διασκορπισμένοι,
όσοι να ζήσουν δεν μπορούν, δούλοι ταπεινωμένοι.*

*Πάλη θαυμάζω τις ψυχές που με τη θέληση τους
περνούν ζωή καρτερική στη σκλαβωμένη γή τους.*

*Μάρτυρες του καθήκοντος, Πατριδοσπιλοβάται,
προσέχετε τα παιδιά, ήθη μας, μη ξενάτε!*

*Εμμετρος Απάντησις εις επιστολήν εκ Καρπάθου
Γεωργίου Εμμ. Παναγιώτου (Μαστροπαναγιώτη)
(Κρήτη, 1932)*

Το μνημείο των πεσόντων στο Επαρχείο Καρπάθου

Συμπληρώθηκαν φέτος 60 χρόνια από την απελευθέρωση της Καρπάθου. Μήνες πριν την υπόλοιπη Δωδεκάνησο, η Κάρπαθος απελευθερώθηκε με ίδιες δυνάμεις και διακύρηξε την θέλησή της για την ένωση με την Ελλάδα. Τα γεγονότα του Οκτώβρη του '44 σημάδεψαν το τέλος μακρόχρονης υποδούλωσης του νησιού.

Τις μέρες αυτές, πάντα η σκέψη μας επιστρέφει στο μακρύ δρόμο αντίστασης των συμπατριωτών μας με αποκορύφωμα την εξέγερση της 5ης Οκτωβρίου 1944 στις Μενετές και την υπόλοιπη Καρπάθο. Πορεία αιώνων σε δρόμους δύσβατους, ανηφορικούς, με φάρο την ισχυρή ελληνο-χριστιανική ταυτότητα του νησιού μας, που πολλοί συμπατριώτες μας φρόντισαν να κρατάνε αναμένο.

Το θέμα μας είναι αντικείμενο μελέτης πολλών συμπατριωτών μας, όπως δείχνει και η βιβλιογραφία που παραθέτουμε. Μόλις το καλοκαίρι που μας πέρασε, το ΚΚΕΠ (Καρπαθακό Κέντρο Έρευνας κ' Πολιτισμού), αφιέρωσε την Η' Πολιτιστική Συνάντηση στο θέμα αυτό. Κατά τη διάρκεια των φετινών εορτασμών που τίμησε με την παρουσία του ο αξιότιμος Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας ο κ. Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος, παρουσιάστηκε και το ογκώδες έργο του Δρ. Ντίνου Ε. Μελλά πάνω στο θέμα. Τέλος, το αρχείο της "Κ.Η." είναι γεμάτο με δεκάδες σχετικά δημοσιεύματα και με μαρτυρίες πολλών από τους επιζώντες συντελεστές του '44.

Στο αφιέρωμα μας, συγκεντρώσαμε μερικά από τα γεγονότα, που δείχνουν τη διαχρονική-καθολική αντίσταση των Καρπαθίων εναντίον των κατακτητών. Πρόσωπα και περιστατικά που βοήθησαν να κρατηθεί αναμμένος ο φάρος του ελληνισμού στο νησί μας. Ολοκλήρωση της πορείας τα γεγονότα του '44, ένα ακόμη δείγμα της φιλοπατρίας και της ισχυρής ελληνο-χριστιανικής ταυτότητας των Καρπαθίων.

1912: Τέλος της Τουρκοκρατίας - αρχή της Ιταλοκρατίας

.. Η Μυθολογία αναφέρει ότι "η Κρήτη μεν Πατρίς των Θεών, Κάρπαθος δε εγέννησεν τους Τιτάνες"

Και πράγματι, Τιτάνες μόνον μπορούσαν να αντέξουν και να διατηρηθούν σε αυτό το πανέμορφο μεν αλλά τελείως απόμερο και απομονωμένο νησί, που επί τούσους αιώνες υπέκειτο εις τας επιδρομάς Ρωμαίων Γενοβέζων, Ενετών, των περιφήμων Σταυροφόρων Ιπποτών των Τούρκων μετα των Αλγερινών ληστοπειρατών και τελικώς των Ιταλών κατακτητών ... [1]

Η νεότερη ιστορία της Καρπάθου είναι διάστικτη από μικρά και μεγάλα διαστήματα ξένης κατάκτησης και κατοχής. Τελευταία αυτή των Ιταλών, που διαδέχτηκαν τους

Τούρκους το 1912. Στην αρχή φάνηκαν σαν σωτήρες, μα γρήγορα έδειξαν τις προθέσεις τους, να κρατήσουν τα νησιά για λογαριασμό τους [3].

Στις 28 Ιουνίου 1919 υπογράφεται η συνθήκη των Βερσαλλιών, με την οποία σφραγίζεται το τέλος του Α' παγκοσμίου πολέμου. Η Ελλάδα είναι με τους νικητές. Στις 16 Ιουλίου 1919 υπογράφεται στο Παρίσι η συμφωνία Τιτόνι- Βενιζέλου, που ικανοποιεί σε μεγάλο βαθμό τα δωδεκανησιακά αιτήματα. Η Ιταλία, με βάση την παραπάνω συμφωνία, παραχωρεί στην Ελλάδα τα Δωδεκάνησα.

Στις 28 Ιουλίου 1920 υπογράφεται από τον κορυφαίο Έλληνα πολιτικό και πρωθυπουργό, Ελευθέριο Βενιζέλο, η θριαμβευτική, για τις ελληνικές θέσεις, συνθήκη των Σεβρών, σύμφωνα με την οποία η Τουρκία παραιτείται υπέρ της Ιταλίας κάθε δικαιώματος και τίτλου επί των νήσων του Αιγαίου, (Δωδεκάνησα) ενώ, με άλλη συνθήκη, την ίδια ημέρα, η Ιταλία παραιτείται, υπέρ της Ελλάδας, όλων των δικαιωμάτων και των τίτλων της επί των κατοχομένων υπ' αυτής νήσων του Αιγαίου [1α].

1920: Πρώτες ελπίδες για την απελευθέρωση

Μετά την συνθήκη των Σεβρών, σύσσωμη η Κάρπαθος απαιτεί την ένωση με την Ελλάδα. Εδώ οι κάτοικοι των Πυλών διαδηλώνουν την πίστη τους στην Ελλάδα [3].

*«Λαμπρά μου κυανόλευκος, ο κόσμος σε ζηλεύει-
κι όποιος ζητά παρηγοριά, 'πό σένα τη γηρεύγει».*

Το περιστατικό στη φωτογραφία εξιστορεί ο Ι. Μοσχούλης σε παλιότερο άρθρο της "Κ.Η." [4]:

... Το καμπαναριό ήτο ψηλό κι οι μαρμαρένιες του κοιλώνες ήταν η μία κοντά στην άλλη που έπρεπε να χει κανείς πολύ στενή κορμωστασιά για να περάσει ανάμεσα .. Ξυπόλυτοι όπως είμαστε αντισηλώναμε τα πόδια στις κοιλώνες κι ανεβαίναμε, αηλά σαν εφτάναμε στις σιδερένιες λάμες δε μας χωρούσε το κενό για να περάσωμε. Σε μια στιγμή ο Παπαδόπουλος που ήτο και από όλους πιο λιγνός έφτασε στα σίδερα και κατάφερε να «ξετρυπήσει». Έδωσε τη Σημεία και κατέβηκε ικανοποιημένος για το μεγάλο του κατορθώμα. Την καμαρώσαμε λίγο, που ανέμιζε με τον μπο-

νεντινό αέρα και.. «δρόμο τώρα κακόμη να μη μας εού (δουν)..».

Ο Βάσος ο Παπαδόπουλος ύψωσε τη σημαία εκείνη τη στιγμή, μα κάποιος άλλος είχε υψώσει μέσα στη ψυχή μας την Ελλάδα πιο μπροστά. Ίσως ήτο ο δάσκαλος [Αντώνης Ασλανίδης] που σκόταζε με τρόπο και κρυφό καμάρι απ' του σχολείου μας το παράθυρο προς το καμπαναριό.

Οι ελπίδες για την απελευθέρωση απομακρύνονται με τη Μικρασιατική καταστροφή και τη συνθήκη της Λωζάννης.

Το αποκορύφωμα της ωμότητας των Ιταλικών προθέσεων έλαβε χώρα το 1926, όταν στην Ιταλική Βουλή ο Μουσοσλίνι βροντοφώνησε ότι και ο τελευταίος βράχος των νήσων του Αιγαίου αποτελεί άκεραίο και αναπόσπαστο στοιχείο της "Ιταλικής Πατρίδος"!

... οι Δωδεκανησιακές παροικίες είχαν μεταβληθεί σε "ηφαίστεια ψυχών" και δημιουργούνταν ακόμη και παράτολμες σκέψεις επαναστατικής μορφής. Ο Γεώργιος Παναγιώτου (Μαστροπαναγιώτης) σχεδιάζει ρίψη τορπιλλιών για να προκαλέσει ζημιές στις ιταλικές θαλάσσιες συγκοινωνίες, ενώ ο Ιωάννης Μοσχούλης από τις Πυλές, ένα από τα δυναμικότερα στελέχη της Δωδεκανησιακής Νεολογίας, παίρνει την απόφαση να μεταβεί στην Κάρπαθο και να οργανώσει πυρήνα αντίστασης.

Μετα από τρεις αποτυχημένες προσπάθειες να προσεγγίσει, γλιτώνοντας την σύλληψη και τα μανιασμένα νερά του Καρπάθιου πελάγους, φθάνει τελικά στο νησί το Δεκέμβριο του '26. Συναντά ένα λαό εξασθετημένο, απογοητευμένο από την έκβαση της συνθήκης της Λωζάννης. Μιλώντας για τα σχέδια και τα οράματα της Δωδεκανησιακής Νεολογίας, τους ανανεώνει την αισιοδοξία και τους εμπνεύσει την ελπίδα. Εκείνοι ανταποκρίνονται: "ο φίλοι μου φρόντιζαν να υπάρχει πάντα στην παρέα μιά έγκυος γυναίκα για να μπορούν να φωνάζουν άνετα 'ΚΑΛΗ ΛΕΥΤΕΡΙΑ'!"

Εβδομάδες αργότερα οι Ιταλοί τον απειλούν, αντιλαμβανόμενοι τη δράση του. Καταφεύγει στην ελεύθερη Ελλάδα όπου συνεχίζει τον αγώνα του. Αν και δεν πέτυχε να δημιουργήσει επαναστατικό κίνημα στην Κάρπαθο, η επίσκεψη του ήταν σταθμός για τον αγώνα των Καρπαθίων. Πέτυχε να αναπερώσει το ηθικό των σκληρωμένων αδελφών μας, προκάλεσε το ενδιαφέρον του Τύπου και της διεθνούς κοινής γνώμης και έδωσε την καλύτερη απάντηση στον Μουσοσλίνι [21].

Αντίσταση στον κατακτητή

Σημαντική η συμβολή της εκκλησίας στη διατήρηση του φρονήματος των Καρπαθίων [3]. Ο τότε Μητροπολίτης Γερμανός, γράφει

14 επιστολές προς τις ελληνικές αρχές καταγγέλλοντας την καταπίεση και τους διωγμούς των Ιταλών κατακτητών. Αποκορύφωμα της δράσης του η επιστολή προς τον Πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών Woodrow Wilson το 1919! Μέσα από τις επιστολές αναδύεται ο φλογερός πατριωτισμός και η αγωνιστική διάθεση του σεπτού ιεράρχη, που βοήθησε να συντηρηθεί τό όραμα των Καρπαθίων.

1936: Πάνω από χίλιοι κάτοικοι της Ολύμπου διαδηλώνουν εναντίον της Ιταλικής απογραφής [6].

Στην απογραφή του 1922 ξεσηκώνονται όλα τα χωριά. Στις Μενετές πρωτοστατούσαν γυναίκες με επικεφαλής τη δασκάλα Μαρίκα Χωρατατζή. Στο Απέρι η πάνδημη ειρηνική κινητοποίηση βιάζεται με αίμα. Στο γεφύρι πέφτει νεκρός από τις σφαίρες των καραμπινιέρων ο Νικόλαος Νιστής. Η οργή των κατοίκων ξεχειλίζει, κινούνται κατά των Ιταλών που πυροβολούν προειδοποιητικά και προς στιγμήν απειλείται γενική σφαγή. Το χωριό στρατοκρατείται και οι Ιταλοί θα υποχωρήσουν μόνο στην εκφοβιστική είδηση ότι οπλισμένο απόσπασμα από τις Μενετές ανεβαίνει στ' Απέρι [3].

Καθολική η αντίδραση των Καρπαθίων στα σχέδια των Ιταλών για την προσάρτηση του νησιού, με αποκορύφωμα την απογραφή 1936. Πάνω από χίλιοι κάτοικοι της Ολύμπου συγκεντρώνονται στην μικρή πλταία του χωριού και με σκούπες αγροτικά εργαλεία και αυτοσχέδια «όπλα» εμποδίζουν τους Ιταλούς να κάνουν την απογραφή. Ο δήμαρχος συλλαμβάνεται και εξορίζεται αλλιά το φρόνημα των κατοίκων δεν πτοείται [6].

Κατά την διάρκεια γληνιτών, αξιοποιώντας το ποιητικό τους ταλέντο οι Καρπαθίοι, δεν παραλείπουν να υπενθυμίσουν την ελληνική τους ταυτότητα στον κατακτητή. Στην Όλυμπο αντικρύζοντας την ελεύθερη Κρήτη τραγουδούν:

*Να' χα και γώ τη χάρη σου, Ηλία μου προφήτη,
αφού ξιπνάς κάθε πρωί και χαιρέσαι τη Κρήτη.*

Τέλος ο πόθος των Καρπαθίων για την ελευθερία συνδιάζεται με τον στεναγμό του ξενιτεμένου, όπως φαίνεται και στις μαντινά-

δες του Γεωργίου Εμμ. Παναγιώτου στην αρχή του κειμένου [7].

Η Ιταλική κατοχή σκληραίνει

Ακολουθεί η άνοδος του Μουσοσλίνι και ο εκφασισμός της επικράτειάς του. Μεθοδεύεται ο εξιταλισμός των κατοίκων, διώξεις, εξορίες, επιτάξεις αλλιά και στην προώθηση της Αυτοκέφαλης Δωδεκανησιακής Εκκλησίας. Μακροπρόθεσμος στόχο η επιβολή του καθολικισμού.

Από το Ντοκουμαντέρ του κ. Εμμ. Α. Μελά και της Δόξης Νικολαΐδου, "1944 - 1994: 50 Χρόνια Μνήμης", η μαρτυρία του Ανδρέα Λάμπρου, μέλους της επαναστατικής επιτροπής Ολύμπου [2]:

«Ο Ντε Βέκκι (1937) ήταν ο σκληρότερος Διοικητής που πέρασε από τα Δωδεκάνησα. Αυτός ήθελε να εξιταλίσει τα νησιά ει δυνατόν εντός 24 ωρών, ενώ ο προκάτοχος του, ο Μάριο Λάγκο πολιτικός, διπλωμάτης κι αυτός εφήρμοζε το σύστημα του, κατά τρόπο ήπιο και μαλακό, χωρίς να προκαλεί αντιδράσεις του πληθυσμού. Δηλαδή «μας ξύριζε με το μπαμπάκι» όπως λέγει ο κοσμάκης, ενώ ο Ντε Βέκκι -σου λήξει- από το 1912 μέχρι το 1936, είκοσι τέσσερα χρόνια που είναι οι Ιταλοί εδώ δε μιλάνε ιταλικά, διδάσκεται η ελληνική γλώσσα -τα κατήργησε όλα αυτά- και η δράσις αυτή του Ντε Βέκκι, έφερε φυσικά και την αντίδραση».

Φωτογραφική αναπαράσταση του συνθήματος του Β. Οικονομίδη.

Πράγματι, η αντίδραση στην κατάργηση των ελληνικών στα σχολεία ήταν σθεναρή. Αποκορύφωμα, η ηρωική πράξη του δασκάλου Βάσου Οικονομίδη από τις Μενετές, που ορμώμενος από το ανθελληνικό αυτό μέτρο αποφάσισε να δράσει [8], [20]:

... επισκέφθηκε το καφενείο του χωριού το βράδυ, γνωρίζοντας ότι ήταν ο μόνος τρόπος που θα του εξασφάλιζε το καλύτερο δυνατό αλληλοθι. Αφού φρόντισε να συνομιλήσει με τους πάντες ώστε να γίνει αισθητή η παρουσία του, αποχώρησε.

Εκείνο το βράδυ, σύμφωνα με μαρτυρίες γηραιότερων, έγραψε με μαύρη μπογιά στην Εκκλησία της Παναγίας των Μενετών «ΔΕΝ ΘΕΛΟΥΜΕ ΙΤΑΛΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ».

Επιστρέφοντας, αφαίρεσε τα ίχνη μπογιάς από τα ενδύματα του και την οσμή της βενζίνης από το σώμα του. Γνώριζε πολύ καλά ότι το παραμικρό λάθος θα του κόστιζε τη ζωή του και κατ' επέκταση τη συνεισφορά του στον αγώνα. Με το πρώτο φως της επόμενης μέρας το σύνθημα έγινε αντιληπτό και εξόργισε τους Ιταλούς, και όπως ήταν αναμενόμενο, ξεκίνησαν αμέσως ανακρίσεις. Κλήθηκε και ο δράστης, ως συνήθης ύποπτος, που βεβαίως και δεν ομολόγησε παρόλη την εξοντωτική ανάκριση.

Η πράξη του αυτή, μέρος της αντιστασιακής του δράσης, αναπτύχθηκε σε μια περίοδο θριάμβου των κατακτητών. Ούτε η πείνα, ούτε η τρομοκρατία, ούτε καν το ανθρώπινο ένστικτο της αυτοσυντήρησης δεν ήταν ικανά να κάμψουν το πάθος του για την ελευθερία...

Την ίδια εποχή η συνεχής αγωνιστικότητα των κατοίκων, η δίψα για ελληνική διδασκαλία και μόρφωση και η αγάπη των ξενιτεμένων για τον τόπο τους πετυχαίνουν μια αποφασιστική νίκη. Με χρηματοδότηση της Ομόνοιας Απεριτών της ΗΠΑ οι σχολές Απεριού στεγάζονται σ' ένα νεόδμητο κτίριο (το σημερινό Ενιαίο Λύκειο) και αναβαθμίζονται. Μεσούσης της Ιταλικής κατοχής η Κάρπαθος αποκτά ένα λαμπρό εκπαιδευτήριο, σύμβολο της ελληνικότητάς της [3].

Η κατασκοπεία στα βουνά της Καρπάθου

Το κύκλωμα κατασκοπείας στην Κάρπαθο προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες στους συμμάχους, με πληροφορίες που διοχέτευε με ασύρματο στην Μέση Ανατολή. Καίριος ο ρόλος του Γεωργίου Ε. Παναγιώτου (Μαστροπαναγιώτη) [10] που με τα συνεχή του ταξίδια στην αποκομμένη ιταλοκρατούμενη Κάρπαθο, κατόρθωσε κάτω από την μύτη των Ιταλών και Γερμανών να οργανώσει απόβαση συμμαχικών κατασκόπων.

Ο Σάμιος ασυρματιστής Κρασόπουλος αποβιβάζεται στο Μεσοχώρι και με συνοδό τον Χριστοφόρο Λυτό, εγκαθιστά τον ασύρματο του στα Απελλη. Χάρη σε αυτόν οι σύμμαχοι κατόρθωσαν να αποκόψουν τις θαλάσσιες συγκοινωνίες Κρήτης-Καρπάθου-Ρόδου, κάνοντας αεροπορικές επιδρομές εναντίων των Γερμανικών νηοπομπών.

Πάνω από χίλιοι περίπου Καρπάθιοι, που προόριζονταν για τις φυλακές της Γερμανίας διασώθηκαν ...

Ο Χριστόφορος Λυτός, κορυφαία φυσιογνωμία της Καρπαθιακής αντίστασης υπήρξε πραγματικά ήρωας [15]. Είχε χαρακτήρα

Ο Χριστόφορος Λυτός, κορυφαία φυσιογνωμία της Καρπαθιακής αντίστασης [15].

ορμητικό και αδάμαστο, άκαμπτο και θαρραλέο, αγνός και ένθερμος πατριώτης και μέχρι μανίας εραστής του Καρπαθιακού βράχου και ιδίως της Βωλιάδος.

Παράτολμος και περιπετιώδης -μικρός ακόμη- ριψοκινδύνευε στις τρικυμιώδεις θάλασσες της κυρά Παναγίας και της Αχάτας, ψαρεύοντας, αψηφώντας βροχές και μπόρες. .. Από 18 ετών αναλαμβάνει δύσκολες αποστολές. .. Κάθε αποστολή την θεωρεί ιερή και την εκτελεί με αυταπάρνηση και θρησκευτική ευλάβεια.

Πρίν από το 1940 κρατείτο στον Αστυνομικό Σταθμό στο Απέρι ο Καρούλιας, Έλληνας κατάσκοπος από την Κάλυμνο. Το πως ο Χριστόφορος συννενοήθηκε με τον κατάσκοπο παραμένει άγνωστο. Το γεγονός είναι ότι δραπέτευσε το βράδυ από το κελί του αφήνοντας την λάμπα αναμμένη και το επόμενο πρωί φυγαδεύτηκε με βάρκα από το Πρωϊ των Πυλών προς την Ελλάδα!

1940: Η Ιταλία εισβάλλει στην Ελλάδα

Με την έναρξη του πολέμου, το νησί μας προσφέρει στην πατρίδα το πρώτο θύμα. Ο αεροπόρος Παναγιώτης Ορφανίδης πέφτει με το μονοκινητήριο αεροπλάνο του μετά από πολλές αποστολές πάνω από την Αλβανία. Η μητέρα πατρίδα αναγνώρισε την θυσία του με την προτομή που του έκτισε στην ιδιαίτερη του πατρίδα στο Απέρι και στο Εθνικό Πολεμικό μουσείο [11].

Τα νέα της επίθεσης των Ιταλών κατά της Ελλάδας φτάνουν γρήγορα στο νησί. Πολλοί πατριώτες φεύγουν με βάρκες για να πάνε να καταταγούν στη Δωδεκανησιακή Λεγεώνα. Μερικοί νίγνεται στο μανιασμένο καρπάθιο πέλαγος, πολλοί τα καταφέρνουν.

Μετά την κύρηξη του πολέμου, 308 συμπατριώτες μας, μέρος των τριών χιλιάδων Δωδεκανησίων εντάσσονται στο τάγμα των

Δωδεκανησίων εθελοντών υπό τον αξιωματικό συνταγματάρχη Κηλαδίκη. Γεμάτοι ενθουσιασμό αναχωρούν για τα ελληνοσερβικά σύνορα, στα στενά της Κέλλης και τα υψώματα της Βεύς. Στις 6 Απριλίου 1941, οι σιδερόφρακτες γερμανικές μεραρχίες, υποστηριζόμενες από χιλιάδες τόκνκς και αεροπλάνα, βρίσκουν σθεναρή αντίσταση από τους μαχόμενους Δωδεκανησιούς. Ψάλλοντας τον Δωδεκανησιακό ύμνο, σταμάτησαν τον εχθρικό χείμαρρο, που ανακάστηκε να παρακάμψει τα στενά της Κέλλης και να εισβάλλει δια μέσου της Κοζάνης [12].

Η προτομή του Παναγιώτη Ορφανίδη στο Απέρι

Οι Γερμανοί κατακτητές

Στις 6 Σεπτεμβρίου του 1943 αποβιβάζονται

Γερμανοί στρατιώτες αποβιβάζονται στα Πηγάδια [13].

στην Κάρπαθο χίλιοι διακόσιοι Γερμανοί, οι οποίοι σε διάστημα 2 ημερών, αιχμαλωτίζουν τους πέντε χιλιάδες Ιταλούς του νησιού. Κατά την μεταφορά τους μεγάλος αριθμός εξοντώνεται, ανοιχτά του Βρόντη. Η Γερμανική κατοχή είναι κατά πολύ σκληρότερη από

αυτή των Ιταλών. Δεκάδες Καρπάθιοι συλλημβάνονται, βασανίζονται και μεταφέρονται εκτός Καρπάθου [2].

Η περίοδος 1940-42 ήταν πολύ κρίσιμη, η πείνα και η εξαθλίωση αποτελούσαν την υπ' αριθμόν ένα μάστιγα, η υποστήριξη των συμμάχων ήταν ανύπαρκτη ενώ αναθέτως το βάρος του κατακτητή εμφανές σε όλες του τις εκφάνσεις.

Κοντά στο τέλος του πολέμου, τρεις Μεσοχωρίτες, συλλαμβάνονται λόγω της πατριωτικής τους δράσης και παίρνουν το δρόμο για τη Γερμανία. Τελικά οι δύο κατάφεραν να δραπετεύσουν, αλλή ο τρίτος, ο Νίκος Λύκος, δεν τα κατάφερε. Με φρίκη ανακρύζει τις εγκαταστάσεις βασανιστηρίων στο Άουσβιτς και εναποθέτει τις του ελπίδες στο θεό. Την τελευταία στιγμή, όταν οι σύμμαχοι καταλαμβάνουν τη Γερμανία, διασώζεται [22].

Βομβαρδισμοί πλήττουν τα Πηγάδια

Καθ' όλο το διάστημα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αγγλικά πολεμικά πλοία και αεροπλάνα βομβάρδισαν τα Πηγάδια. Εννιά Καρπάθιοι έχασαν τη ζωή τους και αρκετοί τραυματίστηκαν, ενώ σπίτια καταστράφηκαν ολοσχερώς ή έπαθαν σοβαρές ζημιές. Απ' όλους τους Καρπάθιους περισσότερο υπέφεραν οι Πηγαδιώτες και κατά μεγάλα χρονικά διαστήματα εγκατέλειψαν τα σπίτια τους και καταφεύγοντας σε άλλα χωριά.

Τον Σεπτέμβριο του 1942, μεταξύ Ρόδου και Σύμης, συμμαχικό υποβρύχιο βύθισε το πλοίο της γραμμής FIUME. Εκατοντάδες Δωδεκανήσιοι έχασαν τη ζωή τους μεταξύ των οποίων και ο Γιώργος Κουμνηνός. Στις 8 Ιανουαρίου 1943 σκοτώνεται σε βομβαρδισμό ο Νικόλαος Λυτός και τον Ιανουάριο του 1944 αγγλικά αεροπλάνα βομβάρδισαν την περιοχή της Ακρόπολης όπου σκοτώθηκε ο Δημήτρης Γ. Νιοτής, η αδελφή του Καλλιόπη Καφεζή και ο νεαρός Γιώργος Μ. Οικονομίδης [8].

5η Οκτωβρίου 1944: Η εξέγερση στις Μενετές

Το 1943 ξεκίνησε η σταδιακή αποδυνάμωση της ιταλικής κατοχής, ενώ το συμμαχικό επιτελείο αποφάσισε ότι έφτασε η ώρα να ελευθερώσουν τα Δωδ/σα. Με τη βοήθεια των συμμάχων μεταφέρθηκε επιστολή στο διδάσκαλο και πρωτεργάτη της επανάστασης, Ιωάννη Θεϊτή, που αποτέλεσε το εγερτήριο σήληψιμα για τους αγωνιστές της Καρπάθου. Το μήνυμα της συγκλονιστικό και ξεκάθαρο: «σκοπός μας να σας ελευθερώσουμε το Σεπτέμβριο. Εμπρός για τη Νίκη» [8].

Μετά από διαδοχικές ήττες, στα μέσα του '44 οι Γερμανοί οπισθοχωρούν ...

«Στις 6 Σεπτεμβρίου φτάσαμε με δύο μεταγωγικά πλοία "Ντονιτσι" και "Σάντα Μαρία" στα Πηγάδια. Λίγο μετά, ίσως μερικές μέρες μετά, παροπλήσαμε τον ιταλικό στρατό και καταλάβαμε τον κόλπο των Πηγαδιών .. Τέλη Σεπτεμβρίου του 1944 είχε ετοιμαστεί ήδη η αποχώρηση: Διακόσια άτομα στο πλοίο μεταφέρθηκαν στη Ρόδο. Ο πρώτος λόχος και οι επικεφαλής διασώθηκαν. Ο δεύτερος λόχος καταστράφηκε από τους Άγγλους, είκοσι περίπου χιλιόμετρα ανοιχτά της ακτής. Δύο-τρεις μέρες μετά, εμείς και οι υπόλοιποι Γερμανοί στρατιώτες εγκαταλείψαμε το νησί.» (Franz Bolt, γερμανός στρατιώτης [2]).

Το βράδυ της 4ης Οκτωβρίου αναχωρούν και οι τελευταίοι Γερμανοί για τη Ρόδο. Στις Μενετές οι κάτοικοι επαγρυπνούν:

«Στις 4 Οκτωβρίου, την παραμονή της επαναστάσεως, είμεθα στην κάτω πλατεία του χωριού και βλέπαμε τη μοτοζάτρη που ήτανε εις το Βρόντη αραγμένη και τους τελευταίους Γερμανούς αφού βγαίνανε και φεύγανε και συζητούσαμε για την επανάσταση. Όλοι συμφωνούσαν εκεί, να κάνουμε την επανάσταση. Για όπλα συζητούσανε, μετά τους ήλω

Μενετές 5/10/1944. Στην πλατεία το μοναδικό κανόνι των επαναστατών. Διακρίνονται οι Βασ. Δασκαλάκης, Ν. Ρουσσάκης, Μιχ. Μαρής, Ι. Ηλιάδης, Η. Παπαγιάννης [14].

εγώ: «όπλα υπάρχουν πολλά, όταν θέλτε να δείτε, αυτή τη στιγμή, να σας φέρω τρία όπλα που έχω εγώ εις το κελί από κάτω το σπίτι των δικών μου, κοντά από την πλατεία βέβαια» και πάω και φέρνω ένα γκρα και παίζω και τρεις τουφεκίες από βραδύς» (Μηνάς Αντ. Μελιάς [2]).

«Εν τω μεταξύ ο Σοφοκλής κι ο Λάzaros συνεννοηθήκαμε εκεί, ότι μόλις δουν και φύγουν οι Γερμανοί, να μας ειδοποιήσουν να πάμε απάνω στο χωριό να αρχίσουμε την επανάσταση. Αυτοί δεν ήρθανε. Περιμέναμε, ξημέρωσε, δεν ήρθανε οι ίδιοι. Είδανε ότι εφύγανε οι Γερμανοί και θεώρησαν καλό και στείλαν άνθρωπο μετά να μας ειδοποιήσει. Θεώρησαν καλό να πάνε Αρκάσα, Πυλές, Όθος, Βωλιάδα, Απέρι, να ειδοποιήσουν τα χωριά ότι κηρύξαμε την επανάσταση» (Γεώργιος Σακελλιάδης [2]).

Ο πρόεδρος της Ελλ. Δημοκρατίας κ. Κ. Στεφανόπουλος καταθέτει στεφάνι στο το πηρόν της επανάστασης της 5ης Οκτωβρίου στις Μενετές.

Στις 5 Οκτωβρίου πρωί, ... ένας λαϊκός σίφοντας από 1500 περίπου ανθρώπους, έχει ξεχυθεί εις τους δρόμους και ανεβαίνει τα σκαλοπάτια του ιερού Βράχου. Οι ολίγοι ιταλοί του χωριού πριν καλά καλά αντιηφθούν τι συμβαίνει ευρίσκονται αφοπλισμένοι και αιχμάλωτοι. Ομοβροντία πυροβολισμών και εκρήξεων χειροβομβίδων δονούν την ατμόσφαιραν. ... [16], [5]

«Συμμαζεύτηκε όλο το χωριό, χτυπούσαν οι καμπάνες έγινε δοξολογία, βγάλανε λόγους, πύρινους, εθνικούς, μετά έγινε συγκέντρωση σ'ένα κέντρο και εδιορίσθη μια οκταμελής επαναστατική επιτροπή. Κείνη την ώρα πήγαμε εγώ και ο Λάzaros για να περιέλθουμε όλα τα χωριά και να τους ειδοποιήσουμε ότι αυτό και αυτό συμβαίνει. Εις τους Κάτω Είρους συγκεκριμένα από δω από τη πηγή ανέβαιναν οι Αρκασιώτες, μια ομάδα Αρκασιωτών, τριάντα, σαράντα πενήντα, δε θυμάμαι ακριβώς πόσοι περίπου τόσοι και οπλισμένοι. Ανέβαιναν στις Μενετές, ενώθησαν με τους Μενεδιάτες, για να είναι πιο ενισχυμένη η Επανάσταση» (Σοφοκλής Οικονομίδης, μέλος αποστολής στην Αίγυπτο [2]).

Ακολουθούν οι συγκινητικές στιγμές της δοξολογίας [14]:

Με γοργό βήμα καθόλου συνθησιμένο για την ηλικία του, ανεβαίνει τα σκαλιά του ιερού βράχου, ο άλλοτε διδάσκαλος των Μενετών, ο αγαπητός και αθησιμόντος παπα-Αντώνης ο εξ Ολύμπου καταγόμενος. Με καταφανή συγκίνηση φθάνει στο πτέρυγον της Παναγίας όπου ο επαναστατημένος λαός τον υποδέχεται με κραυγές

"Επανάστασις! Επανάστασις"

Η ωραία μορφή του παπα-Αντώνη παίρνει μια έκφραση ικανοποίησης γιατί βλέπει μπροστά του το εθνικό παραλήρημα του λαού που επί χρόνια δίδαξε ως διδάσκαλος και παπάς. ..

- Την σημαίαν! Την σημαίαν!
- Στο σεντούκι του ναού. .. ακούγεται μέσα στο πλήθος.

Στο σεντούκι, εκεί όπου επι πολλά χρόνια

πρίμενε, εκεί που με ιερότητα οι παπάδες και οι επίτροποι φύλαξαν, εκεί που ο λαός έστρεψε την προσοχή του και επροσεύχετο για μια όγια μέρα. ...

Εν τω μεταξύ σε όλα τα υπόλοιπα χωριά επικρατεί αναβρασμός και μεγάλος ενθουσιασμός. Ο Σ. Οικονομίδης και ο Λ. Κοσμάς μεταφέρουν το μήνιμα της επανάστασης στα χωριά, που το ένα μετά το άλλο όλα ξεσηκώνονται.

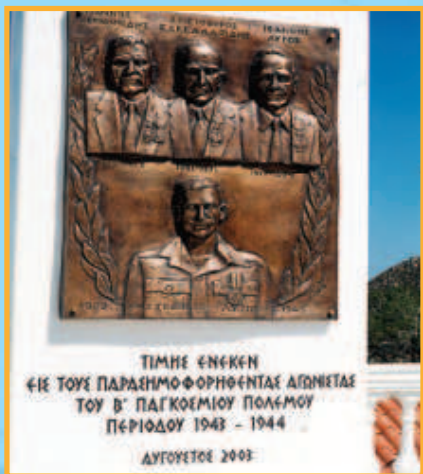
Στο Απέρι, το ηρωϊ της ίδιας ημέρα αρχίζει η αμφισβήτηση της Ιταλικής κυριαρχίας με εκρήξεις και κωδοнокρουσίες, δίπλα στη κατοικία του Ιταλού Διοικητή Αμεντούι στη Βαλιαντού.

Όπως γράφει ο Βουλευτής κ. Γεώργιος Λ. Χιωτάκης [17], όταν πληροφορήθηκαν ότι οι τελευταίοι Γερμανοί άφησαν την Κάρπαθο, νέοι του χωριού πήραν τα κρυμμένα τους όπλα και συγκεντρωθήκαν στο καφενείο του Παπανηλία. Ο Παπανηλίας ξεδίπλωσε μια μεγάλη μάλλινη Ελληνική Σημαία που της είχε κρυμμένη στο στρώμα του και την κρέμασε στο ταβάνι. Όλοι γονατίσαν μπροστά στην Σημαία και ορκισθήκαν:

"Ελευθερία ή θάνατος!"

60 νέοι οπλήστηκαν με κρυμμένα όπλα και άλλα που έκλεψαν από τους Ιταλούς ... Εκλέγεται Τριμελής Επαναστατική Επιτροπή που αναλαμβάνει τη διοίκηση του Απερείου, αποτελούμενη από τους Φραγκίσκο Σακελληρίδη Ιατρό, Γεώργιο Λαμπρινό φαρμακοποιό και Γεώργιο Λ. Χιωτάκη δάσκαλο. Η επιτροπή αποφασίζει να ανοίξουν τα Ελληνικά Σχολεία και να προσληφθούν Έλληνες διδάσκαλοι.

Οι διαπραγματεύσεις με τους Ιταλούς

Η προτομή αγωνιστών της Καρπάθου στην Βολιάδα.

Οι Ιταλικές αρχές έκληκτες, σαστισμένες μπροστά στα όπλα και στην αποφασιστικότητα των επαναστατών, ανασυντάσσονται και απαιτούν αφοπλισμό τους! Εκείνοι απαντούν με ανάρτηση της ελληνικής σημαίας στη Μητροπολι από τον Κωστή του Πέρου Μακρή, τέλεση Παγκαρπαθιακής Δοξολογίας

και 'μολών λαβέ'.

Την ίδια μέρα (6 Οκτωβρίου) μετά τη δοξολογία εκλέγεται η Κεντρική Παγκαρπαθιακή Επαναστατική Επιτροπή αποτελούμενη από τους Χριστόφορο Σακελληρίδη δάσκαλο και Γραμματέα της Ι. Μητροπόλης, Ιωάννη Οικονομίδη (Γιαννά) Ιατρό, Φραγκίσκο Σακελληρίδη, Ιατρό, Ιωάννη Γιαννάκη Δικηγόρο και Δημήτριο Καπετανάκη, Δικηγόρο.

Στις επόμενες ημέρες αναγνωρίζεται η Κεντρική Παγκαρπαθιακή Επιτροπή από Μενετες-Αρκάσα και τα άλλα χωριά της Καρπάθου. Η Κεντρική Επιτροπή στην συνέχεια ξεκινά διαπραγματεύσεις για την παράδοση της πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας επί των Νήσων Καρπάθου και Κάσου. Οι Ιταλοί αντέτειναν ότι σύμφωνα με τις Διεθνείς Συμβάσεις τα Νησιά αυτά ανήκαν εις την Ιταλία και μας καλούσαν να σεβαστούμε τις συνθήκες!

Η επιτροπή προβάλλει την άποψη ότι με επαναστατικό Δίκαιο καταργήθηκε η Ιταλική κυριαρχία επί των νησιών και τους καλεί να παραδοθούν. Πολύωρες και ολονύκτιες διαβουλεύσεις συνεχίζονται για ημέρες με απειλές, μικροπεισάδια, φραστικούς καυγάδες ακόμα και μεταξύ των καρπαθίων ανυπόμοων και βιαστικών. Τελικά, τη νύκτα της 11ης προς την 12η Οκτ. 1944 στο Μητροπολιτικό μέγαρο Απερείου, οι Ιταλικές Αρχές υπογράφουν την παράδοση τους. Παραχωρούν όλες τις εξουσίες τους, στρατιωτικές, πολιτικές και διοικητικές επί των Νήσων Καρπάθου και Κάσου προς την Κεντρική Παγκαρπαθιακή Επαναστατική Επιτροπή [17].

Το διάγγελμα της Επιτροπής προς τον Λαό της ίδιας ημέρας έχει ως εξής:

Δυνάμει του υπό χθεσινήν ημερομηνία συμφώνου μεταξύ των Μελών της Παγκαρπαθιακής Επιτροπής και των Επιτρόπων των Κοινοτήτων αφενός και των πολιτικών και στρατιωτικών Ιταλικών αρχών αφ' ετέρου καταργήθη η Ιταλική εξουσία εν Καρπάθω και Κάσω και η διοίκηση των νήσων τούτων περιέρχεται εις χείρας ημών οριστικώς. Επομένως οι Νήσοι Κάρπαθος και Κάσος είναι πλέον Ελεύθεροι και κατόπιν της κηρύξεως της Ενώσεως μετά της Μητρος Ελλάδος και της ανυψώσεως της Ελληνικής Σημαίας αποτελούσιν αυτά μέλος αναπόσπαστον του Βασιλείου της Ελλάδος.

Ο προαιώνιος πόθος ημών εξεπληρώθη και η ημέρα της 11 Οκτ. αποτελεί τον πλέον βαρυσήμαντον σταθμόν εν τη ιστορία των Νήσων τούτων. Η Επιτροπή συχαίρουσα τους πρωτεργάτας του επαναστατικού κινήματος, τας ενόπλους δυνάμεις Μενετών και Αρκάσας, αίτινες πρωτοστάτησαν εις την απελευθέρωσιν και τας ενόπλους δυνάμεις όλων των άλλων Κοινοτήτων δια την γενναιότητα και την σωφροσύνην μεθ ης διεξήχθη και ευωδόθη ο αγών συνιστά και επιβάλλει:

Να τηρηθή η δημοσία τάξις αδιατάρακτος. Να τηρηθή η πειθαρχία πάντων προς την Επιτροπήν και προς τα εντεταλμένα τη τήρσιν της δημοσίας τάξεως όργανα των δήμων, άνευ ουδεμιάς αντιστάσεως, ήτις θα τιμωρείται αυστηρώς. Να δειχθή απέναντι των ξένων άσφογος στάσις και σεβασμός προς την ζωήν, την τιμήν, και την περιουσία αυτών. Έκαστος πολίτης είναι υπόχρεως να παρέχη συνδρομήν και βοήθειαν εις τα όργανα της τάξεως όταν ζητηθή, αρνούμενος δε θα τιμωρείται αυστηρώς. Οι φέροντες όπλα καθ' οδόν, μικροί ή μεγάλοι και μη όντες όργανο, της δημοσίας τάξεως, οφείλουν μόλις ζητηθούν να τα παραδώσουν, άλλως θα τιμωρούνται αυστηρώς. Εξαιρούνται οι Δήμοι Μενετών και Αρκάσας, οι οποίοι μόνοι των θα κανονίσουν το ζήτημα αυτό.

Ζήτω η Ελευθερία!

Ζήτω η Ένωσις!

Ζήτω η Ελλάς!

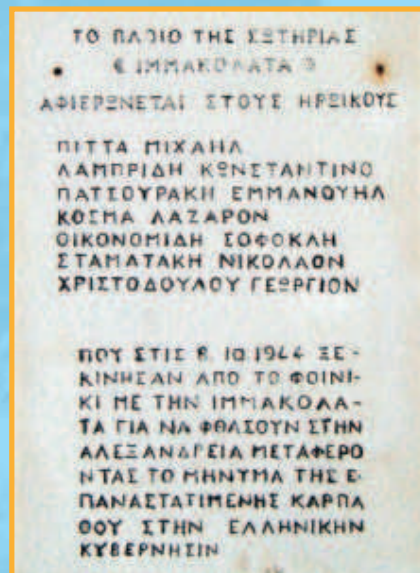
Εν Απερείω τη 12η Οκτ. 1944

Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Φρ. Γ. Σακελληρίδης, Ιατρός, Χρ. Σακελληρίδης, διδάσκαλος, Δημ. Καπετανάκης, δικηγόρος, Ιωάν. Μ. Γιαννάκης, δικηγόρος, Ιωάν. Μ. Οικονομίδης, Ιατρός.

το μήνιμο της Ιμμακολάτας στο Φοινίκι

η επιτύμβια στήλη της Ιμμακολάτας

10η Οκτωβρίου 1944: Η αναχώρηση της Ιμμακολάτας

Η Ιμμακολάτα, ένα μικρό καΐκι, σχεδόν μια μεγάλη βάρκα, τόληψε να διασχίσει το Αιγυπτιακό Πέλαγος ώστε να ειδοποιήσει εγκαίρως τους συμμάχους για την κατάσταση στην Κάρπαθο εκείνη την ιστορική στιγμή. Με κίνδυνο της ζωής τους, μπόρεσαν να φτάσουν ως το γενικό αρχηγείο της Αιγύπτου δίδοντας πολύτιμες πληροφορίες.

"L' Immacolata στα ιταλικά, είναι η άσπιλη, η αμόλυντη. Το επίθετο αυτό χρησιμοποιείται συνήθως ως κάποιος έμμεσος τρόπος αναφοράς στην Παναγία.

Το καΐκι αυτό, που για μεγάλο χρονικό διάστημα υπήρξε το μοναδικό μέσο επικοινωνίας μεταξύ Καρπάθου και Κάσου, έφτασε στο τέλος, κατά την διάρκεια της γερμανικής κατοχής να αποτελεί και μόνο με την εμφάνιση του, τον φόβο και τον τρόμο, ειδικά των Κασσιωτών, γιατί ήξεραν ότι ποτέ δεν ερχότανε για καλό.

Πέρασαν από την Κάσο και προμηθεύτηκαν χάρτες και πυξίδα. Και κατόρθωσαν το ακατόρθωτο: ένα τέτοιο ταξίδι με ένα τόσο μικρό σκάφος είναι ακόμη και σήμερα ένα δύσκολο και ριψοκίνδυνο εγχείρημα!

Τιμή και δόξα λοιπόν σ' όλους εκείνους τους αληθινούς πατριώτες που έβαλαν τη ζωή τους στην κυριολεξία ως «ενέχυρο» ώστε να σπρώξουν τις εξελίξεις γρηγορότερα.

Έγραψαν μίαν ακόμη σελίδα στην ιστορία μας!

Έπαρχος Καρπάθου κ. Κάσου κ. Ερωτόκριτος [18].

Ο Γεώργιος Χριστοδουλου μέλος αποστολής στην Αίγυπτο μαρτυρεί [2]:

«Πέρασαμε καλά τη πρώτη νύκτα και τη πρώτη μέρα. ... τη νύκτα της δεύτερης μέρας μας κατέστρεψε τον ιστό με το πανί. Τα πετάξαμε στη θάλασσα αυτά και ελευθερώσαμε το σκάφος. Επειδή όμως ο καιρός εφρέσκαρε πολύ, κλείστησαν στο αμπάρι οι υπόλοιποι και μείναμε δυο άτομα τρία -δε θυμάμαι καλά- αντέξαμε και περάσαμε τη νύκτα. Οι Αιγύπτιοι από την Αλεξάνδρεια μας πήγαν με αυτοκίνητα στο Αποκύρ, σ' ένα αντίσκηνο και τους επτά και μας πήραν στο γραφείο έναν-έναν και μας εξετάζανε. Αφού ετελείωσεν η ανάκριση την νύκτα, την αυγή μας πήγαν Αλεξάνδρεια, στο Κάιρο. Εφθάσαμεν εδώ, πρωί-πρωί με αγήματα, τρόφιμα και έγινεν η κατάληψις του νησιού».

Ο Γεώργιος Χριστοδούλου, ο τελευταίος αλφεινός στην κατάσταση του πληρώματος ήταν και ο τελευταίος εν ζωή. Μετά τον θάνατό του η Ιμμακολάτα ταξιδεύει στους ουρανούς...[19]

17 Οκτωβρίου 1944: Οι σύμμαχοι έρχονται στην Κάρπαθο

Στις 16 το βράδυ τα Αγγλικά αντιτορπιλικά «Τερψιχόρη» και «Κλήβελλαντ» αναχωρούν για την Κάρπαθο, όπου φτάνουν την Τρίτη 17 Οκτωβρίου. Αγγλικά στρατεύματα αποβιβάζονται στην Κάρπαθο, που γίνεται σταθμός των Συμμάχων εις τα Δωδεκάνησα και στορ-

17/10/1944: από την υποδοχή των συμμάχων [2].

γική αδελφή υπό τας αγκάλης της οποίας φιλοξενήθησαν πρόσφυγες εκ των άλλων νήσων τις οποίες εμάστιζεν η δουλεία και ο θάνατος. [16], [23]

Η κόρη του Γ. Χριστοδούλου κ. Ειρήνη Λάμπρου-Χριστοδούλου [19] θυμάται:

«Θυμάμαι με ζωηρά χρώματα την μέρα του γυρισμού του πατέρα μου μαζί με το υπόλοιπο πλήρωμα της Ιμμακολάτας και τους Συμμάχους. Ήταν ημέρα γιορτής και για εμάς και για όλη την Κάρπαθο. Εγώ ήμουν στην ομάδα υποδοχής που παρόλη τη φτώχεια της εποχής, κατάφερε να παρασκευάσει ακόμη και γλυκά για να καλωσορίσει τους συμμάχους μας. Η ψυχραιμία της μητέρας μας είχε κάνει το ταξίδι το πατέρα να μοιάζει σαν κάτι το συνηθισμένο. Μόνο όταν ακούσαμε τις αφηγήσεις του καταλάβαμε πόσο επικίνδυνο ήταν!»

Η είδηση για την απελευθέρωση της Καρπάθου ταξιδεύει σε όλο τον κόσμο ...

Ο ίδιος ο πρωθυπουργός της Αγγλίας είπε τότε σε ραδιοφωνικό του μήνυμα: "Οι επαναστάται της Καρπάθου επολέμησαν σαν Έλληνες, η δέ απελευθέρωσις της Νήσου δ' ιδίων αυτής δυνάμεων και άνευ οδεμιάς έξω-δεν βοηθείας είναι ένα από τα τοιμηρώτερα κατορθώματα της Ελληνικής Φυλής" [0]

Τά νέα κάνουν το γύρο του κόσμου από το BBC και τα ειδησιογραφικά πρακτορεία. Ο Χριστόφορος Σακελληριδής δηλώνει στο Associated Press [3]:

Ρώμη, 9 Δεκεμβρίου 1944 (ΑΡ): Ο λαός των νησιών της Καρπάθου και της Κάσου, στο νοτιότερο άκρο της Δωδεκανήσου έχει διακηρύξει την ενσωμάτωση με την Ελλάδα, αφού εκδίωξε όλες τις Ιταλικές αρχές, δήλωσε σήμερα ο Γραμματέας της Μητρόπολης των νησιών. Ο Γραμματέας ενημέρωσε αξιω-

ματούχους των Συμμάχων ότι οι κάτοικοι των νησιών είναι πεπεισμένοι ότι οι Βρετανοί θα βοηθήσουν την επιστροφή μας στην αγκαλιά της μητέρας πατρίδας και της εκκληλίωσης του πανάρχαιου νεφρού μας"

Η αγνή ελληνική ψυχή του καρπαθιακού λαού, σφυρηλατηθείσα εις τους αιώνες και διατηρηθείσα εθνικώς αμόλυντος ενώ κατακτηταί (ειδικώς οι τελευταίοι) με μεθοδικότητα και σοφία προσπάθησαν να αλλοιώσουν την εθνική τους συνείδηση. ... [16]

Ιστορική ανάλυση των γεγονότων

Το καλοκαίρι που μας πέρασε το ΚΚΕΠ (Καρπαθιακό Κέντρο Ερευνας κ' Πολιτισμού), διοργάνωσε την Η' Πολιτιστική Συνάντηση/Ημέρα του Μετανάστη, αφιερωμένη στα Ελευθέρια της Καρπάθου. Εκλεκτοί ομιλητές ανέπτυξαν γνωστές και άγνωστες ιστορικές πτυχές, μερικές από τις οποίες φιλοξενούμε στο αφιέρωμα αυτό.

Στον απόηχο του συνεδρίου, ο πρόεδρος του ΚΚΕΠ κ. Εμμανουήλ Α. Μελλάς (καθ. Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Θράκης) και μελετητής της ιστορίας της Καρπάθου, είχε την καλωσύνη να απαντήσει σε μερικά κείρια ερωτήματα που του θεσσαμε.

Πως εξελίχθηκε η ιταλική κατοχή από το 1912 μέχρι και το 1944, σε σχέση με την καταπίεση των Καρπαθίων; Ειδικά με την αρχηγία του De Vecchi και την εμφάνιση των Γερμανών;

Εξ αρχής ο στόχος των Ιταλών ήταν αποικιοκρατικός και ιμπεριαλιστικός, για να ενσωματώσουν τα Δωδεκάνησα στην ιταλική αυτοκρατορία,

Οι σχετικές μέθοδοι εντείνονται με την άνοδο του φασιστικού καθεστώτος. Δεν εφαρμόζονται διεθνείς αποφάσεις του 1920 (συμφωνία Τίττονι - Βενιζέλου και Συνθήκη Σεβρών) για την παραχώρηση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα. Η πολιτική εξιταλισμού μεθοδεύεται επιτήδεια από τους δύο φασίστες κυβερνήτες (Mario Lago (1924-1936) κ' Cesare De Vecchi (1936-1940)):

* Με την καθιέρωση της ιταλικής γλώσσας ως υποχρεωτικό μάθημα (1926), και κατάργηση ελληνικών σχολείων.

* Με απαγόρευση της ορθόδοξης λατρείας, δρομολόγηση αυτοκέφαλης εκκλησίας, ίδρυση καθολικής αρχιεπισκοπής Ρόδου.

* Με τον εκφασισμό της νεολαίας, ιταλικούς εποικισμούς στα μεγάλα νησιά, εφαρμογή ιταλικής νομοθεσίας και εφαρμογή ιταλικής ιθαγένειας.

* Με παραγκωνισμό της αιρετής κοινοτικής αυτοδιαχείρισης, διορισμό ιταλών εκπροσώπων.

* Με οικονομική δυσπραγία, ανεργία, εξαθλίωση του λαού, επιβολή φόρων, χαμηλές τιμές προϊόντων, απαγόρευση άσκησης επαγγελματός χωρίς ιταλικό πτυχίο.

Η φασιστική προπαγάνδα, ο αυταρχισμός και η τρομοκρατία, εντίονται το 1943 με την άφιξη Γερμανών στην Κάρπαθο. Εκτελέσεις πατριωτών, επιτάξεις οικιών, ζώων και γεωργικής παραγωγής ρίχνει βαρύ ναζιστικό μανδύα πάνω στον λιμοκτονούντα πληθυσμό.

Πως τα διάφορα περιστατικά αντίστασης των Καρπαθίων, μερικά από τα οποία αναφέρονται στο αφιέρωμα μας, επηρέασαν τη συνείδηση των υποδουλωμένων Καρπαθίων; Ποιά η επιρροή τους στην έκβαση της ιστορίας; Μπορούμε εμείς, 60 χρόνια αργότερα, να κατανοήσουμε την σημασία τους;

Οι Καρπάθιοι, όπως και οι λοιποί Δωδεκανήσιοι, δεν έμειναν απαθείς μπροστά στις διεθνείς εξελίξεις και τις επιδιώξεις των Ιταλών. Παρέμειναν άγρυπνοι και προέβλεπαν σθεναρή αντίσταση, σφυρηλατώντας το αδοϋλωτο φρόνημα και την πατριωτική συνείδηση που θα τους οδηγούσε αργότερα, τον Οκτώβρη 1944, στο ανδραγάθημα του παλληλαϊκού επαναστατικού ξεσηκωμού.

Προ και ενώσει της αφίξεως των Ιταλών (Μάης 1912) ο κόσμος βρισκόταν σε κινητοποίηση (με συλλογή και δημοψηφίσματα) έτοιμος να κηρύξει την ένωση με την Ελλάδα, όπως η Ικαρία. Η τελευταία είχε εξοπλιστεί από ένα καίκι φορτωμένο με όπλα που είχαν στείλει από τον Πειραιά οι πατριώτες Ιατροί Βάσος Βέργης (από τη Βωλιάδα) και Ιωάννης Μαλιαχιάς (από την Ικαρία). Το καίκι εξόπλησε την Ικαρία που απελευθερώθηκε, αλλά δεν έφτασε ποτέ στην Κάρπαθο...

Στο σχέδιο μυημένοι ο Μητροπολίτης Καρπάθου Γερμανός Μονούδης, ο Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, το Υπουργείο Εξωτερικών και άλλοι παράγοντες από ελληνικής πλευράς [24], που συνεχίστηκε μέχρι τουλάχιστον το 1915. Στο τέλος του Πολέμου υπογράφεται η Συμφωνία Τittoni-Βενιζέλου στο Παρίσι (1919), που παραχωρεί τα Δωδεκάνησα στην Ελλάδα. Τότε ο λαός της Καρπάθου ξεσηκώνεται υψώνοντας Ελληνικές σημαίες, υπογράφοντας δημοψηφίσματα, απαιτώντας από τους Ιταλούς να εφαρμόσουν τη συμφωνία. Δυστυχώς η Συνθήκη της Λωζάννης επανακατοχυρώνει τα Δωδεκάνησα στην Ιταλία.

Σημαντική η αντίσταση στην απογραφή του '22, καθώς και σ' όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου, αντιστεκόμενοι με κάθε μέσο στη φασιστική πολιτική αφελθηνισμού και εκλιτισμού της θρησκείας τους [όπως αναφέρεται και στο αφιέρωμα].

Μεγαλύτερη σημασία είχε η αντίσταση του λαού στο διάστημα του πολέμου, ιδιαίτερα την εποχή της σκληρής Γερμανοκρατίας (9/1943-10/1944). Ριψοκινδυνεύοντας, πολλοί συμμετείχαν στο κατασκοπευτικό δίκτυο των δύο Βρετανικών αποστολών στο νησί.

Της μιας μάλιστα επικεφαλής υπήρξε ο εκ Βωλιάδος κατάσκοπος Χριστόφορος Λυτός. Στην περιοχή Μενετών πολλοί άρχισαν να εξοπλίζονται με όπλα των Ιταλών μετά τη συνθηκολόγηση τους (9/1943). Δεκάδες οδηγήθηκαν στα μπουντρούμια της γκεστάπο στο Απέρι και βασανίστηκαν φριχτά. Αρκετοί εκτελέστηκαν από τους Γερμανούς με την κατηγορία του σαμποτάζ.

Την εποποιία της αντίστασης υπαγόρευε η αρχέγονη ελληνική ψυχή τους και το φιλελεύθερό τους φρόνημα που τώρα το ασάβλωνε η ιστορική συγκυρία και η συμμετοχή τους σε αντιστασιακούς αγώνες!

Πώς η Παγκαρπαθιακή Επαναστατική Επιτροπή και η Επαναστατική Επιτροπή των Μενετών συνεργάστηκαν στο να οδηγήσουν τους Ιταλούς στη συνθηκολόγηση;

Η Παγκαρπαθιακή Επαναστατική Επιτροπή (ΠΕΕ) διορίστηκε από εκπροσώπους, μεταξύ των οποίων και μέλη της Επαναστατικής Επιτροπής των Μενετών (ΕΕΜ), συνήλθε στον Απέρι την επομένη της επαναστάσεως στις Μενετές (6/10) με σκοπό:

- * να εκφράσει το καθολικό και ομόθυμο φρόνημα και αποφασιστικότητα των Καρπαθίων για ελευθερία, αυτοδιάθεση και επιμονή στην ένωση με την Ελλάδα,
- * να διαπραγματευθεί τη συνθηκολόγηση των Ιταλών με όσο το δυνατόν ευνοϊκότερους όρους και εί δυνατόν χωρίς ανώφελη αιματοχυσία,
- * να ενημερώσει σχετικά με τις εξελίξεις την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση και το συμμαχικό στρατηγείο στην Αίγυπτο.

Πέτυχε και τα τρία, ευρισκομένη συνεχώς και κατ'ανάγκην σε συνεννόηση και συνεργασία με την ΕΕΜ και τα υπό της διαταγές της επαναστατικά στρατεύματα, που ήταν και τα μόνα που διέθεταν οι επαναστατημένοι Καρπάθιοι. Οι όποιες διαφωνίες ανεφύσησαν ανάμεσα στην ΠΕΕ και την ΕΕΜ ωφέλησαν μάλλον τον αγώνα παρά τον έβλαψαν και είναι πολύ πιθανόν ότι αποτελούσαν προσχεδιασμένο τέχνασμα με σκοπό μια πιο συμφέρουσα συμφωνία με τους Ιταλούς.

Έτσι, στην κοινή τους συνεδρίαση την 6ην Οκτωβρίου στις Μενετές διεφώνησαν ως προς τον όρο να εξακολουθήσουν οι Ιταλοί να φέρουν τα όπλα τους, που οι οπληρχηγοί των Μενετών απέρριπταν άνευ συζητήσεως. Τρεις μέρες όμως αργότερα στην κρίσιμη συνεδρίαση με τον επικεφαλής των ιταλικών στρατευμάτων Αρμάντο Αμεντούνη, οι Ιταλοί παρεδόθησαν αποδεχθέντες τους όρους της ΕΕΜ και αφού προηγήθηκαν οι εκφοβιστικές παραταταμένες ομοβροντίες του επαναστατικού στρατού που είχε παραταχθεί έξω από την αίθουσα της συνεδριάσεως κατόπιν εντο-

λής της ΕΕΜ που είχε έτσι συμφωνήσει με την ΠΕΕ, προκειμένου να τρομοκρατήσουν τους Ιταλούς.

Στο μεταξύ, στις 8 Οκτώβρη, είχαν αναχωρήσει για την Αλεξάνδρεια, με εντολή και με έγγραφα της ΠΕΕ, οι επτά ήρωες, πέντε από τους οποίους προέρχονταν από το έμπυχο υλικό της δικαιοδοσίας της Επαναστατικής Επιτροπής Μενετών-Αρκάσας, δύο δε απ' αυτούς ήταν πρωτοκλασάτα στελέχη και οπληρχηγοί του επαναστατικού στρατού.

Όλα εξελίχθηκαν κατ' ευχήν, στις 17 Οκτώβρη φτάνουν οι Άγγλοι, συλλομβάνουν υπερ τους διακοσσίους Ιταλούς στρατιώτες, που στο μεταξύ είχαν παραδώσει ταόπλη τους στους επαναστάτες, και απελευθερώνουν το νησί (και την Κάσο) για λογαριασμό των συμμάχων και της Ελλάδος, που τρία χρόνια αργότερα θα την ενσωματώσει στον εθνικό κορμό.

Όλα τούτα με αφετηρία την επανάσταση της 5ης Οκτωβρη μέσα από τη χρήση και τελεσφόρο συνεργασία της ΕΕΜ και της ΠΕΕ.

Ποια η σημασία της εξέγερσης των Καρπαθίων την 5η Οκτωβρίου για την έκβαση των γεγονότων, την εποχή μάλιστα που οι Γερμανοί εγκατέλειπαν την Κάρπαθο; Σε σχέση με το φρόνημα του Καρπαθιακού Λαού και την έκβαση της Ιστορίας εκείνες τις στιγμές;

Υπήρξε στην ψυχή του λαού η ενδεδειγμένη ψυχολογική προετοιμασία και το κατάλληλα διαμορφωμένο φρόνημα το πρωί της 5ης Οκτωβρίου 1944. Κάποιοι ίσως να διερωτηθούν γιατί η επανάσταση δεν έγινε πριν από την αναχώρηση των Γερμανών. Πρόκειται για ιστορικά σήμαντο ερώτημα. Η ιστορία διαμορφώνεται μέσα από τα γεγονότα όπως αυτά έγιναν. Όχι όπως θα μπορούσαν να είχαν γίνει. Η επιλογή των αγωνιστών, όπως και κάθε άλλων αγωνιστών, δίδεται συνήθως από ρεαλιστικά κριτήρια για το εφικτό και το λιγότερο κόστος (εδώ σε αίμα). Το παράδειγμα του Λεωνίδα έρχεται μάλλον ως επιβεβαίωση παρά ως απόρριψη αυτού του κανόνα.

Διότι, τηρουμένων των αναλογιών, θα μπορούσε κάποιος να ρωτήσει: «Αν ήταν μάγκας ο Λεωνίδας, γιατί δεν πολέμησε τον Ίεργη στην πεδιάδα, αλλά προτίμησε τα στενά των Θερμοπυλών;». Εξάλλου, αυτό που προέχει δεν είναι τόσο η ημερομηνία της επανάστασης όσο η σημασία της για την Κάρπαθο, τη Δωδεκάνησο, την Ελλάδα, τους συμμάχους. Για την Κάρπαθο υπήρξε ίσως - πέραν από την ανάσα που πήρε ο πληθυσμός της επτά μήνες πριν την απελευθέρωση της υπόλοιπης Δωδεκανήσου - η σημαντικότερη στιγμή της ιστορίας της- μια ηθική και εθνική νίκη, ένας θρίαμβος αυτοσυνειδησίας και αυτοπροδιορισμού με βάση την αξιοπρέπεια και την ελευθερία, που την απόκτησε δι' ιδίων δυνάμεων.

Η Δωδεκάνησος το δέχτηκε ως επίτευγμα

δικό της, προσβλέποντας προς την απελευθέρωση και των άλλων νησιών της, ενώ παράλληλα βρήκε πλεύτερο δικό της έδαφος να στείλει χιλιάδες σκλαβωμένα και λιμοκτονούντα παιδιά της που βρήκαν φιλόξενη υποδοχή στην Κάρπαθο και έτσι επεβίωσαν. Η Ελλάδα άνοιξε την αγκαλιά της για να δεχθεί τα πρώτα δύο νησιά της Δωδεκανήσου (Κάρπαθο, Κάσο) που ύστερα από μακράιωνα οθωμανική και ιταλική σκλαβιά όδευαν προς την εθνική τους αποκατάσταση.

Ο πόλεμος όμως δεν είχε ακόμη τελειώσει, και οι σύμμαχοι (όπως τα ειδησιογραφικά πρακτορεία και ο ίδιος ο Τώρτσιλι δήλωναν) θεωρούσαν την επανάσταση της Καρπάθου ηρωική πράξη μεγάλης σημασίας για την έκβαση του πολέμου! Η σημασία της Καρπάθου οφειλόταν στη γεωγραφική της θέση και το βαρύ και επικίνδυνο για τους συμμάχους αμυντικό και επιθετικό της εξοπλισμό (χιλιάδες στρατού, πυρβολαρχίες, αεροδρόμιο, ραντάρ). Γι αυτό απεστάλησαν επανηλημμένα κατάσκοποι, με σκοπό και την απελευθέρωση του νησιού, πράγμα όμως που τότε δεν επετεύχθη. Οι καρπάθιοι ωστόσο επεφύλασαν έκπληξη. Τα κατάφεραν μόνοι τους.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

"Ο αγώνας και η Επανάσταση είναι έργο όλων των Καρπαθίων. Όχι μόνο εκείνων που είχαμε το προνόμιο να ζήσουμε και να δράσουμε τον Οκτώβριο του 1944 και νωρίτερα αλλά είναι έργο και όλων εκείνων που πριν από μας υπέφεραν και αγωνίσθηκαν με διάφορους τρόπους, για να αποτιναχθεί η σκλαβιά, όπως οι Δεσποτάδες, οι Παπάδες, οι Δάσκαλοι, οι Γονείς και οι πρόγονοι μας που κράτησαν και μας μετέδωσαν αναμμένη τη φλόγα της αγάπης προς την Ελευθερία, προς την Ορθοδοξία, προς την Ελλάδα, προς την γλώσσα μας και προς τα έθιμα μας..."

(Γεώργιος Α. Χιωτάκης, Βουλευτής [17])

Το νησί μας όπως και όλα τα σημεία του ακριτικού ελληνισμού, έχει αναπτύξει με τα χρόνια, τις συνθήκες και τη μπότα των κατακτητών, ισχυρή εθνική και πολιτιστική συνείδηση. Είναι αυτή που οδήγησε όλους τους Καρπαθίους στα γεγονότα που εορτάζουμε σήμερα.

Σήμερα οι ίδιες ψυχικές δυνάμεις διπλάσιάζουν το πληθυσμό του νησιού κάθε καλοκαίρι, μαζεύοντας καρπαθίους ξενιτεμένους από τα πέρατα της γης. Φέρνουν νέους επιχειρηματίες πίσω, που αψηφώντας αντίξοες οικονομικές συνθήκες και ανεπαρκείς υποδομές, πασχίζουν να δημιουργήσουν επιχειρήσεις και να μείνουν στο νησί. Στρέφει τους νέους μας στην παράδοση, δημιουργώντας ρεκόρ νέων οργανοπαιχτών ληϊκών οργάνων, τραγουδιστών και μαντανόδρων.

Είναι τελικά όλα αυτά που κάνουν το νησί

μας ξεχωριστό, όχι μόνο για τις φυσικές του ομορφίες, αλλά και σαν ζωντανός τόπος, κιβωτός της πολυύχρονης ελληνο-χριστιανικής μας παράδοσης.

Το ολιγοσέλιδο αφιέρωμα μας, αποτελεί τον ελάχιστο φόρο τιμής προς την ιστορία του τόπου μας. Ο περιορισμένος χώρος, μας ανάγκασε να είμαστε αποσπασματικοί, αλλά ελπίζουμε να καταφέραμε να αναδείξουμε στοιχεία της διαχρονικής-καθολικής αντίστασης των Καρπαθίων εναντίον των κατακτητών.

Προγραμματίζουμε στο εγγύς μέλλον να παραθέσουμε πλήρη κατάλογο της σχετικής βιβλιογραφίας και ζητάμε και τη δική σας συνδρομή.

Ευχαριστούμε ιδιαίτερα όσους συνέβαλαν στη συγγραφή αυτού του άρθρου.

Κ.Η.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Παραθέτουμε μερικές από τις πολυάριθμες πηγές γύρω από την πρόσφατη ιστορία της Καρπάθου, που χρησιμοποιήσαμε στο αφιέρωμά μας.

[1] Μιά Ιστορική Μέρα, 5η Οκτωβρίου 1944, Παναγιώτη Κανονάρχου, Καρπαθιακή Ηχώ, Τεύχος 23, Οκτ. 1967.

[1a] "Πυλές 1920", απάντηση στο Φωτογραφικό Γρίφο της Καρπαθιακής Ηχούς, Αρχ. Καλλιίνικος Μαυρολέων, Απρίλιος 2004.

[2] 1944 - 1994: 50 Χρόνια Μνήμης (Ντοκουμαντέρ), Επιστημονική Έρευνα Καθ. Μανώλη Μελλά, Παραγωγή & Σκηνοθεσία Δόξης Νικοηαΐδου, 1994

[3] Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ ΚΑΡΠΑΘΟΥ, Μιχάλης Γ. Μικρός-Μικροπανδρεμένος, Η΄ Πολιτιστική Συνάντηση/Ημέρα του Μετανάστη, Καρπ. Κέντρο Έρευνας κ' Πολιτισμού, Κάρπαθος, 2004.

[4] "Η πρώτη Ελληνική Σημαία στο καμπαριό", Ι. Μοσχούλη, Καρπαθιακή Ηχώ, 1968.

[5] Η επίσημη επίσκεψη του Προέδρου της Δημοκρατίας Κων. Δ. Στεφανοπούλου στην Κάρπαθο, Μενετές, 5/10/1999 (Εκδόσεις Δήμου Καρπάθου, 2003).

[6] Η Αντίσταση της Ολύμπου στα χρόνια της Ιταλοκρατίας, Δίσκος, Ιωάννης Παυλίδης, 1998.

[7] Εμμετρος Απάντησις εις επιστολήν εκ Καρπάθου, Γεωργίου Εμμ. Παναγιώτου. Karpathian Heritage, Νέα Υόρκη, 1978.

[8] "ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ", εισήγηση της Χρυσάνθης Γ. Ζαράρη-Δικηγόρου, Η΄ Πολιτιστική Συνάντηση/Ημέρα του Μετανάστη, ΚΚΕΠ (Καρπ. Κέντρο Έρευνας κ' Πολι-

τισμού), Κάρπαθος 2004.

[9] "Βομβαρδισμοί τα Πηγάδια", Εμμανουήλ Κασσώτης, χειρόγραφο, 2004.

[10] Κατασκοπεία στην Κάρπαθο, Γεωργίου Ε. Παναγιώτου (Μαστροπαναγιώτη), Karpathian Heritage (Καρπαθιακή Κληρονομιά), Λεύκωμα της Ομοσπονδίας Καρπαθιακών Σωματείων Αμερικής, Νέα Υόρκη, 1978.

[11] Η δράση του Παναγιώτη Ορφανίδη, χειρόγραφο, Φωτεινή Σταματιάδη, Κάρπαθος, 2004.

[12] Στα δοξασμένα Χρόνια, Φραγκίσκου Επιτρόπουλου, Karpathian Heritage, Νέα Υόρκη, 1978.

[13] Μελαγχολική Άνοιξη, Μανόλη Κασσώτη, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, Υπό έκδοση (2005).

[14] Όταν εκτύπησε η Καμπάνα της Μεγαλόχαρης, Γ. Χατζηδημητρίου, Karpathian Heritage, Νέα Υόρκη, 1978.

[15] Ο αείμνηστος Χριστόφορος Λυτός, Μ. Μηναιΐδη, Karpathian Heritage, Νέα Υόρκη, 1978.

[16] 5η Οκτωβρίου 1944, Πανηγυρικός λόγος, Ντίνου Ε. Μελλά, Καρπαθιακή Ηχώ, Τεύχος 10, Οκτ 1966.

[17] "Η Καρπαθιακή Επανάσταση της 5/10/1944 όπως την είδα και την έζησα ο ίδιος στο Απέρι", Γεώργιος Λογ. Χιωτάκης, άρθρο προς δημοσίευση στην Κ.Η. (επίσης εισήγηση στην Η΄ Πολιτιστική Συνάντηση/Ημέρα του Μετανάστη, ΚΚΕΠ, 8/2004).

[18] Χαιρετισμός του επάρχου Καρπάθου-Κάσου κ. Μιχάλη Ερωτόκριτου για την εξέγερση της Καρπάθου και την θρυλική «Μακολλάτα», Φοινίκι, 2004.

[19] "Η Ίμμακολλάτα ταξιδεύει στους ουρανοί", Καρπαθιακή Ηχώ, 2003.

[20] Η Επανάσταση Καρπάθου 1944 (Β΄ έκδοση), έκδοση του Συλλόγου Απανταχού Μενεπατών «η Κοίμησις της Θεοτόκου», Περιοδείας 1953 (πρώτη έκδοση 1965).

[21] Η αποστολή του Μοσχούλη στην Κάρπαθο, το 1927, Ηλία Μ. Ματσόκη, Karpathian Heritage, Νέα Υόρκη, 1978.

[22] Οι περιπέτειες του Νίκου Λύκου, χειρόγραφο, Μανώλης Παραγιάς, 2004.

[23] Το Χρονικό της Νήσου Καρπάθου, από του Ιταλικού Πολέμου (28 Οκτωβρίου 1940) μέχρι της ενσωματώσεως αυτής εις την Ελλάδα (1948), Μιχ. Μιχαηλίδου-Νουάρου, Πιττσβούργον Πεννσυλβάνιας (ΗΠΑ) 1951.

[24] «Ο Βενζέλιος και τα Δωδεκάνησα: μικρή συμβολή στην ιστορία της Ιταλοκρατίας βασισμένη σε ανέκδοτα έγγραφα», Δωδεκανησιακά Χρονικά τ. Στ΄, Μελλάς, Μανόλης, 1979.